

למי משפט המלוכה

א. הקדמה

ברם זכור אותו איש - ר' זלמן פינס - לטוב, שבגיננו זכינו להגותו ההלכתית של מרן הרב בענייני מסירות נפש, מיגדר מילתא והוראת שעה ובענייני מלחמות ומשפטי המלוכה. ב"משפט כהן" מצויות תשובותיו של הרב אליו והן מן הארוכות בספרו. נראה כי הנושאים שרז"פ עורר היו נכבדים מאוד בעיני הרב והוא ראה בהם בקעה רחבה להתגדר בה.

כאמור, בעניינים שונים נגע הרב בתשובות אלו, אנו נבקש להתייחס להיבט אחד מחודש בדבריו.

ב. מלחמה ממשפטי המלוכה היא

בעמ' שלה קובע הרב כי ענייני מלחמה על "משפטי המלוכה" ייחשבו והוא מבהיר: "וע"ד מה שכתבתי שענייני המלחמות הם ממשפטי המלוכה, משיג כת"ר ואומר שאין משפט המלוכה כ"א בדבר שהוא כבוד המלך. אין הדבר כן, כ"א כל

דבר כללי הנוגע לאומה וגם כל תיקון של הוראת שעה, לגדור בפני עושי עולה, הכל הוא בכלל משפטי המלוכה, שיש רשות למלך לנהוג בהם כפי ראות עיניו".
משפט המלוכה הרי זה תחום זכותו הבלבדית של המלך, שאין הוא כפוף בזה לפרוצדורות מקובלות ויכול לנהוג כראות עיניו. התפיסה המקובלת היא שזכויות אלו תקפות רק במישור האישי של המלך¹ - בא הרב ומחדש שאף בעניינים הנוגעים לכלל האומה יכול המלך לפרוץ לו גדר ולנהוג כראות עיניו.
אכן, אף זה אינו כראות עיניו סתם, אלא כראות עיניו בתורה. ראה דברי הרב שם בעמ' שטו-שטז. יש גדר תורה של משפטי המלוכה והם שונים מגדרי תורה רגילים הנוגעים לכל יחיד מישראל. ולמלך הסמכות להיות דורש ומבין בתורה בעניינים אלו כהבנתו.

ג. זכויות הכלל חוזרות לאומה

ברור הדבר שזכויות משפט המלוכה הקשורות באופן אישי למלך, הרי הן מסורות למלך בלבד. ברם הדברים הקשורים לכלל האומה, האם אף הם כרוכים ומותנים במלך? גם לכך מתייחס הרב, אף כי לגבי עניין זה אין הדברים אמורים בצורה כה החלטית.

"נראים הדברים שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים² אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה

1. ראה במקור הדברים בספר שמי"א (ח, יא-יז): זכויותיו המופלגות של המלך נוגעות כולן אליו ישירות. אף מה שנראה שייך לכלל האומה אמור בלשון יחיד כלפי המלך "ולעשות את כלי מלחמתו".

2. נראה שזאת מילת מפתח וחסבר ל"נראים הדברים", שחרי לא היה מלך ממש בישראל אלא רק מאות שנים לאחר שנכנסו לארץ, כלום ניתן לעלות על חדעת שא"א היה מבחינה הלכתית לעסוק ולעשות בענייני כלל האומה? ע"כ כבר היו הדברים מסורים לאומה והיא תאצילה הסמכות למנהיגית, כשנתמנו מלכים עברו

בכללה...

ומ"מ הסברא קימת דלענין משפט המלוכה שנוגע להנהגת הכלל ודאי גם שופטים מוסכמים ונשיאים כלליים³ במקום מלך הם עומדים. (עמ' שלז) דברי הרב אמורים כאילו מדעתו ("נראים הדברים"; "הסברא קיימת"), והנה בנו הרצי"ה הביא במילואים להערות (עמ' שעח) מדברי שני ראשונים - המאירי והר"ן - דברים קרובים. דברי המאירי אמורים לגבי זכות ענישה אף בעונש מוות - "כבר ביארנו שאין דנין דיני נפשות אלא בזמן שבית המקדש קיים ושתהא סנהדרי קבועה במקומה... ומכל מקום דיני המלכות קיימים בכל זמן, ואף בכל דור ודור יש רשות למנהיגי הדור גדולי הארצות לענוש ולהרוג דרך הוראת שעה על הדברים שביארנו". ואילו דברי הר"ן הם מספר הדרשות דרוש יא: "אבל כאשר לא יהיה מלך בישראל, השופט יכלול שני הכחות: כח השופט וכח המלך". ברם, הפרש גדול יש לכאורה בין דברי המאירי לדברי הר"ן, הר"ן דיבר על כח השופט וכח המלך. הוא התייחס לסמכות שיש בה שררה על כלל האומה. ואילו המאירי נראה שהרחיק לכת ודיבר על גדולי הארצות. ונראה מדבריו שהדברים אמורים גם כשעם ישראל מפוזר בין האומות, ואין לו סמכות שלטונית השוררת על כולם כאחד. אכן ראוי לשים לב שאין דבריו אמורים אלא לגבי סמכות הענישה ועדיין לא שמענו בדבריו על שאר סמכויות הקשורות בכלל והמוקנות למלך.

גם לגבי דברי הר"ן יש לדון, שהוא הבדיל בין ייעודם של השופטים, שבאמצעות משפטים יחול השפע האלהי על האומה, וזה מיוחד לעם ישראל גוי קדוש, לבין יעודו של המלך שהוא תיקון וארגון חייהם של בני האומה, מעין תפקיד המיועד למלך בכל אומה ולשון. ומכהיר הר"ן כשאין מלך הרי השופט מופקד גם על הפן החברתי-מדיני. ונמצאת בידו גם ההנהגה הדתית הנאותה לגוי

תזכויות אליהם ומשפסקת המלוכה חזרו תזכויות לידי האומה. אבל אפשר גם לחבין "חוזרים", לא במשמעות של זמן; היו בעבר ועתה חזרו, אלא במשמעות של מקור; במקורן היו תזכויות שמורות לאומה וחיא ברצונה העבירה תזכויות למלך "ואמרת אשימה עלי מלך" וכשארן מלך חוזרות תזכויות לאומה כולה.

3. "נשיאים כלליים", אולי לאפוקי מנשיאי שבטים.

קדוש וגם החברתית-מדינית. אבל לא שמענו בדבריו שהנהגה מדינית על זכויותיה תפקידיה וייעודיה עוברת לרשות הנהגתית אחרת זולת המלך.

ד. ההולכים בעקבות הרב

מדורות קדומים לדור אחרון, דברי הרב הפכו להיות מוסד מוצק; מצינו וראינו שבעקבות מרן הרב הלכו כמה וכמה גדולים, מאלה שראו את חזון המדינה היהודית הולך ומתגשם ושוב יש עם רב בארץ ישראל והוא בוחר לו מוסדות ואישים לייצוג ולהנהגה.

היושב על כסאו של מרן הרב כרב ראשי לישראל, הררי"א הלוי הרצוג זצ"ל התבטא בענין זה בכמה מקומות.

"...הדעת נותנת שהוא הדין לממשלת ישראל שיש לה כח של מלך, באופן שמעצם הדין הואיל ויש צורך בכך משום תיקון העולם, יש אפשרות עפ"י התורה לדון במדינה היהודית דיני נפשות".⁴

בתקופה מאוחרת יותר, במכתב מאלול תשט"ז, הוא כותב: "מצוות מינוי המלך היא חלה רק כאשר נחו ישראל בארץ מאויביהם ככתוב בתורה הק', אבל במצב של אי שקט, אין לנו הוראות. אך משמע מדברי המאירי ז"ל בסנהדרין שראשי האומה הממונים מהעם יש להם הכח של מלכות וזכורני שהאריך בזה הגאון הצדיק ר' אברהם הכהן קוק זצוק"ל..."⁵ ובמקום אחר כשהוא דן בשאלות המלחמה

4. בתוך "תחוקה לישראל על פי התורה" כרך א' חמוקדש לייסודי שלטון ומשפט במדינת חיהודית" (עורך: איתמר ורחפטיג, ירושלים תשמ"ט) עמ' 52. אכן הרב מוסיף שלמעשה אין צורך בשימוש בסמכות זו, שכן מצינו מדינות רבות שוויתרו על עונש מוות. עכ"פ לענייננו חשוב העקרון שלממשלת ישראל יש כח של מלך. יושם לב לביטוי "הדעת נותנת", מזכיר ביטוי של מרן הרב.

5. מצוטט שם בעמ' 130 חערה יד.

הצפויה בארץ ישראל הוא אומר: "ואם תאמר הלוא גם מלך אין לנו, אומר אני שכל שאין ניתנת לו המלכות לעולם אין צריך שיהיה מבית דוד... והמלך אין כחו אלא מן העם, שנבחר ע"י העם. וכן יש לנו לאמר שהעם כולו, ועיקר עם ישראל הם היושבים בא"י כנ"ל, יש לו הסמכות של המלך בנוגע לעניני האומה. וכיון שהרוב הגדול והמכריע מכריז על מלחמה זו הר"ז כצו המלך ויש בידו לכופף. ואולם סברא היא שעכ"פ לא גרע כחם של הממנים כולם יחד מכח מי שנתמנה על ידם... ולא יגרע כח העם כולו מכחו כשאין מלך בישראל... [תדע שהטור ז"ל אינו מביא אלו הלכות הנוהגות בזה"ז ולמה הביא (או"ח סימן רמט) הדין שאין צריך על עיירות של עכו"ם פחות מג' ימים לפני השבת והלא דין זה אינו אלא במלחמת הרשות... וע"כ שזהו בגדר האפשר שנתן לנו ליסד מדינה יהודית בארץ ישראל, ואז כשא"א לסנהדרין, יהא בכח הציבור כולו בא"י להוציא למלחמת הרשות...].

שוב עיינתי בשו"ת משפט כהן סימן קמד סעיף כב ומצאתי שהגאון ז"ל כותב כך בפירושו וז"ל: "וחוץ מזה נראים הדברים..."⁶.

6. והוא מצטט וחולק את דברי הרב שני"ל. דברי הריא"ח חרצוג שם עמ' 129 במאמר "על חקמת המדינה קודם ביאת המשיח".

עוד לתוקף חשלתון בישראל דהאידינא ראה במאמרו של הרב המקובל רבי עובדיה הדאייח זצ"ל (חבר חרבנות תראשית וחבר ביחיד הרבני העליון) אם יש למדינת ישראל דינא דמלכותא דינא" (בשו"ת "ישכיל עבדי" כרך ו' עמ' רפח). ושם תוך שהוא נסמך על דברי כנה"ג סימן שסט הוא מסיק: "דינא דמלכותא דינא נאמר גם במקום שאין מלך, רק שר ומושל או בית נבחרים". וראה עוד בנספחים לספרו של הרב חרצוג במאמריהם של הרבנים גורן ונריח והערותיו של הרב חרצוג למאמרים שלו (שם ח"א נספחים ג-ד). וראה בקבצי "חתורה וחמדינת" דברי מחברים נוספים שדנו בדברי הרב ומחס: הרב יוסף דוד כהן במאמרו "דינא דמלכותא ותקנות הציבור" (בתוך "חתורה וחמדינת" א עמ' כ); ושם גם במאמרו של הרב ח"י ליפקין "בעיות בכיבוש מלחמה" (עמ' צו); הרב ר"פ טכורש במאמר "מלחמת רשות מצוה או חובה" (קובץ ב' עמ' פט); הרב ש"יב ורנר במאמר "משפטים לצורך השעה" (קובץ ג' עמ' מח), אבל הוא דרש שם שאותה תנניח תקיימת במלך - שינהג לפי התורה וחמצוח - תתפוס גם לגבי הנחגת האומה; ר' ש"ח ויינגרטן במאמר "חוקי המדינה ותוקפם לפי החלכה" (קובץ ה-ו עמ' שו). הרב זלמן קורן בבירורו המקיף "ממלכתיות ישראלית - משמעויות הלכתיות" (בתוך "ממלכת כהנים" קובץ לזכרו של דוד כהן ח"י"ד, ירושלים תשמ"ט). חרוב מאד ביסוד זה של מרן הרב, הרב שאול ישראלי במאמרו "סמכות הנשיא ומוסדות ממשל נבחרים

ה. הגם לגבי מלחמה תקף כח מלכות בימינו?

ברם, לעומת וודאותו של הרב הרצוג כי בכח הציבור להוציא אף למלחמת רשות, הרי שעיון בדברי הראי"ה יגלה כי הרב התחבט מאוד בשאלה זאת, אמנם דבריו שם אמורים בהקשר למלחמת החשמונאים, אבל ניתוחו שם מבהיר שבראשיתה היתה מלחמת החשמונאים מלחמת מצוה וודאית, ולאחריה כבר היו המלכים מולכים בהסכמת האומה. והנה בתשובה הבאה אחרי זאת שדיברנו בה והיא נכתבה שנתיים מאוחר יותר⁷ כתב הרב: "שכל זמן שאין שם מלך אין אפשר לכבוש את אמ"צ (=ארץ מצרים) במלחמה, מפני שכלא מלך א"מ (=אין מקום) למלחמת הרשות ורק ע"פ נביא אפשר."⁸

בישראל" (בספרו "עמוד הימיני" ת"א תשכ"ו) הוא מראה שם כי יסודות חסברה עולים מתוך דברי חגמי ומדרשים וכמפורשים הם באברבנאל בפתיחתו לספר שופטים. אל דברי אברבנאל מפנה גם הרב א"י וולדינברג בספרו חלכות מדינה (ח"א פרק ח' אותיות יא-יב) ולדידו אף תחתיים (שו"ת או"ח סימן רח) הלך בדרך קרובה וחוא אף מזכיר בהקשר לרעיונו זה של הרב את דברי מהרי"ץ חיות (ב"תורת הנביאים" פ"ז ובחוספות שבסוף "דרכי הוראה"). כן הרחיב היסוד תוך תסתמכות על דברי הרב, הרב עובדיה יוסף בספרו יחות דעת (חלק ח' סימן סג). ושם אף דחה הדעה שלגבי נבחר העם שחם בגדר רשעים לא שייך חכלל דינא דמלכותא דינא. עוד דן בדברי הרב חללו ר' צבי קפלן בספרו "על גזות ים התלמוד" בדברו על תקפו של שלטון (עמ' 167).

7. תש"ו קמה, מופנית אל הרב מנשה גראסבערג.
8. שם עמ' שנ. האפשרות לצאת למלחמת רשות עפ"י נביא, נראה שהיא נסמכת על דברי הרמב"ם בחלכות יסודי התורה (פ"ט ח"ב). שם מדבר הרמב"ם בעניינו של הנביא ואומר: "למה נאמר בתורה נביא אקים לחם מקרב אחיהם כמוך, לא לעשות דת הוא בא, אלא לצוות על דברי התורה... וכן אם צונו בדברי הרשות כגון לכו למקום פלוני או אל תלכו, עשו מלחמה חיום או אל תעשו, בנו חומה זו או אל תבנוח מצוה לשמוע לוי". הרי לנו בדוגמא לדברי הרשות גם עשו מלחמה או אל תעשו. ברם יש לדקדק בלשונו של הרמב"ם: שלוש דוגמאות הוא נותן ראשונה ואחרונה לעשייה או מחדל, באמצעות - במלחמה - הוא מוסיף חיום, והרי יכול היה לומר - כדרך שאמר בשתי הדוגמאות האחרות - עשו מלחמה או אל תעשו. נראה שדבריו אלו מתפרשים עפ"י דברים מקבילים שאמר בהקדמה לפיחמ"ש. בדברו על המתנבא בשם ח' הוא

אמנם בהמשך מעלה הרב אפשרות נוספת: "גם י"ל דמשכח"ל אם מדעת כל ישראל יוצאים. די"ל דהא דכעי מלך הוא דוקא לענין כפיה, והלשון 'ומוציא' בפ"ב וכן 'אין מוציאין' בפ"ק⁹, משמע הרי קצת, דהכוונה דבעל כרחן אין מוציאין אותם אבל ברצונם יוצאים."

אבל מוסיף הרב להסתייג: "מ"מ אין זה ברור, די"ל דכ"ז שאין התנאים מספיקים להכריח ה"ה (=הרי הוא) כרציחה בעלמא ואסור להלחם מלחמת הרשות."

והוא כמסכם: "וע"י רצון הציבור הדברים נוטים לכאן ולכאן, ולע"ד מסתברא לאסור כ"ז (=כל זמן) שלא נשלמו הפרטים של בי"ד ומלך או נביא." כיוצא בזה הוא כותב באיגרת: "עיקר מלחמת הרשות באה מצד דין גזירת מלך."¹⁰

נראה שניתן להוכיח כדברים האלה מרקדוק לשונו של הרב המאירי, שכך הוא כותב ב"בית הבחירה" למסכת סוטה ריש פ"ח: "כל מלחמה שמלכי ישראל או מנהיגיהם נלחמים עם אויביהם הן מלחמת מצוה כגון מלחמת שבעה עממין ומלחמת עמלק ומלחמה עם כל צר הבא עליהם להשחית נחלתם, הן מלחמת הרשות כגון מלך שנלחם מרצונו עם שאר העמים, אם להרחיב את גבולו אם להרבות בגדולתו ולהוסיף כבוד על שמו."

אומר: "...ויצום צווים ויזחיר אזחרות שלא בעניני חדת, כגון שיאמר הלחמו על עיר פלונית או אומת פלונית עכשיו" (במהד' חר"י קאפח עמ' 213). שוב לא חסתפק בחוראת לחילחם אלא חוסיף: "עכשיו". אכן חמשך דברי חרמב"ם מבחירים: "כמו שצוה שמואל את שאול לחלחם בעמלק". מה מצינו בציווי של שמואל? לא על עצם המלחמה בעמלק, שחרי עליה מצווים ישראל מן התורה, אלא על העיתוי: "עתה לך וחכיתח את עמלק" (שמי"א טו, ג). אמור מעתה: המלחמה היא מלחמת מצוה מלחמת עמלק, הרשות הוא בעיתוי: חיים; עכשיו; עתה. שכן עדיין לא הניח ח' לישראל מכל אויביו ועדיין לא חגיע מועד חמצוח ולכן - מסביר האברבנאל - חוצרך שאול לצו מיוחד של חנביא. לעומת זאת דברי חר"י קרא, שבימי שאול כבר חגיע מועד. וזה אינו תואם למתואר בחמשך קורות שאול. ואכמ"ל. נמצא: מחרמב"ם אין לחוכיח כי ניתן לצאת למלחמת רשות בחוראת נביא.

9. חכוונה לשוונות חאמורים במסכת סנתדרין: "אין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בי"ד של שבעים ואחד" (פ"א מ"ח); "ומוציא למלחמת הרשות על פי בי"ד של שבעים ואחד" (פ"ב מ"ח).

10. איגרת תתקמ"ד חופנית אל אביו (אגרות חר"י עמ' רנח).

כשדיבר במלחמת מצוה הזכיר "מלכי ישראל או מנהיגיהם" ואילו במלחמת רשות הזכיר רק מלך "כגון מלך שנלחם מרצונו". הנה כי כן במלחמת רשות רק מלך אפשר לו להוציא בהרשאת סנהדרין גדולה ואין סמכות זאת מסורה לכל גורם שלטוני אחר.

הטעם להפרש זה בין משפטי המלוכה האחרים המסורים - בהעדר מלך - למוסדות הנהגה אחרים, לבין מלחמה המסורה אך ורק למלך¹¹, אפשר והוא נעוץ במגמה המסתייגת של התורה מעצם תופעת המלחמה, שאם גם לא ביטלה אותה מכל וכל, הנה היא עורמת עליה קשיים ומגבלות. וכבר הארכנו בענין זה במקו"א¹².

מסגנון לשונו של המאירי נשמע עניין נוסף: "כשדיבר במניעים למלחמת רשות הרי שכולם מנוסחים במניעים אישיים של המלך כמו: "להרחיב את גבולו"¹³... להרבות בגדולתו ולהוסיף כבוד על שמו". וכבר אמרנו שאותם משפטי המלוכה הנוגעים למלך אישית, אלה אינם עוברים להנהגה אחרת.

עוד ניתן לומר: הסכמת העם יכולה להועיל בדברים שיש בהם קבלה והתחייבות, כמו דיני ממונות וסידורים שונים של חברה וקהילה ענייני שכנות ושותפות. אבל מלחמה הנוגעת לנפשות מאן ספין למחול ולקבל על עצמו? כל שהותר זו מלחמה שהציבור עורך למען הכלל כולו בלא שיור וזה אפשר רק ע"י מלך "שליבו הוא לב כל קהל ישראל" (רמב"ם הלכות מלכים פ"ג ה"ו). ואפשר לו ללב להחליט גם על אובדן איבר חלילה למען הצלת כל הגוף, אבל מיקבץ של איברים אין בכחו להחליט ולהורות כן.

11. וכבר תמח הרב ישראלי בהערה במאמרו חני"ל, חרי גם מלחמת רשות נכללת בייצב הכללי של האומה".

12. ראה מאמרי "מלחמת התורה במלחמה" בתוך חספר "ערכים במבחן המלחמה" (זכרון לרם מזרחי חי"ד, ירושלים תשמ"ח).

13. וזה לעומת לשון הרמב"ם "מלחמת חרשות - היא מלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי לתרחיב גבול ישראל" (חלכות מלכים פ"ח חי"א) הרמב"ם דיבר על גבול ישראל, מאירי - על "גבולו".